

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

رشته زبان‌شناسی همگانی

موضوع:

بررسی نحوی - معنایی افعال وجهی در فارسی امروز

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر محمد دبیرمقدم

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر مصطفی عاصی

پژوهش:

فریار اخلاقی

پاییز ۱۳۷۷

سپاس‌گزاری

نگارش این پایان‌نامه به حق کاری بود گروهی، و سهم نگارنده در مقابل سهم بزرگوارانی که بدون بهره‌گیری از دنیای دانش و تجربه‌اشان این کار انجام یافتنی نبود بسیار ناچیز است.

استاد گرامی جناب آقای دکتر محمد دبیرمقدم راهنمایی این رساله را به‌عهده داشتند. بی‌شک اگر شرکت در کلاس‌های پربار ایشان در طول تحصیل و استفاده از راهنمایی‌های ارزنده‌شان در طول نگارش این پایان‌نامه نبود نوشتن آن برای من ممکن نمی‌گشت.

نقش استاد ارجمند جناب آقای دکتر مصطفی عاصی در این پایان‌نامه بیش از یک مشاور است. ایشان از همان ابتدای کار با لطف و محبت در چند نوبت زحمت جستجوی بخشی از داده‌های زبانی مورد نیاز این پایان‌نامه را متقبل شدند. گشاده‌رویی و لطف ایشان دورنمای داده‌بنیادکردن این پژوهش را در برابر چشمانم قرار داد.

شیوه‌های علمی انجام پژوهش و دقت و بردباری در انجام آن از جمله مسائلی است که در محضر استاد فرزانه جناب آقای دکتر یحیی مدرسی آموختم. اساس انجام این پژوهش و نیز افزایش علاقه‌ام به دانش زبان‌شناسی را به ایشان مدیونم.

استاد گرانمایه زبان‌شناسی جناب آقای دکتر محمدرضا باطنی - که چندی است به افتخار همکاری با ایشان سربلندم - با لطف و محبت امکان استفاده از دادگان فرهنگ فارسی آگه را برای من فراهم کردند و در طول نگارش این پایان‌نامه با پیگیری و توجه مرا به انجام بهتر آن تشویق نمودند.

استاد گرامی جناب آقای دکتر حسین سامعی با سخاوت علمی بی‌نظیری دست‌نوشته‌های خود در زمینه تعیین افعال وجهی فارسی را در اختیار من قرار دادند. افزوده شدن فصل سوم به این رساله، حاصل گفتگو با ایشان و الهام از دست‌نوشته‌های ارزشمندشان بود.

از تمامی این سروران صمیمانه سپاس‌گزارم.

در انجام این پژوهش و رویارویی با مشکلات آن همواره از کمک‌های بی‌دریغ دوست و برادر گرامیم آقای بهروز محمودی بختیاری بهره‌مند بودم. از ایشان نیز صمیمانه سپاس‌گزاری می‌کنم.

خواهر و برادران عزیزم آن زمان که در گام‌های نخست نگارش این پایان‌نامه زمانه یاری‌اش را از من دریغ کرد بیش از گذشته با من یار شدند تا بتوانم در سایه محبت و فداکاری‌اشان کار آغاز شده را به پایان برسانم و از آن میان برادر مهربانم فرجاد سهمی بیش از سایرین دارد. از همه آن‌ها ممنونم و قدرشناس محبت‌هایشان باقی می‌مانم.

و در پایان سپاس و ارادت بی‌پایان خود را نثار پدر بزرگوارم می‌کنم که اگر همدلی‌ها و لطف و توجه پدرانه‌اشان نبود در طوفان مشکلاتی که ناگهان برایمان پیش آمد بی‌تردید راه خود را گم کرده بودم.

چکیده

وجه مقوله‌ای است نحوی - معنایی که نظر و دیدگاه گوینده را به محتوای آن چه که می‌گوید نشان می‌دهد. زبان به طرق مختلف می‌تواند محتوای یک جمله را بر حسب میزان تعهد گوینده به صحت آن و یا نوع درخواست او برای وقوع کنش مطرح در آن نشان‌دار کند.

افعال وجهی یکی از رادهای بیان وجه هستند که در بعضی زبان‌ها، از جمله زبان فارسی از آن‌ها استفاده می‌شود. موضوع رساله حاضر بررسی نحوی - معنایی افعال وجهی در فارسی امروز بر پایه دیدگاه زبان‌شناس انگلیسی اف. آر. پالمر به وجه و افعال وجهی است.

طبق یافته‌های این رساله، گروه افعال وجهی فارسی زیر گروه افعال غیرواژگانی آن است و شامل سه فعل می‌باشد. این افعال عبارتند از: بایستن، شدن و توانستن.

در زبان فارسی سه وجه برداشتی، درخواستی و توانمندی که سه نوع اصلی وجه هستند و دو درجه امکان و الزام که به عنوان درجات وجه مطرح می‌باشند می‌توانند از طریق افعال وجهی بیان شوند.

فهرست مطالب

<u>شماره صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۱	فصل یک : مقدمه
۱	۰-۱ طرح موضوع
۲	۱-۱ انگیزه و هدف
۳	۲-۱ داده های زبانی
۵	۳-۱ محدودیت های پایان نامه
۶	۴-۱ ساختار پایان نامه
۸	فصل دو : مرور آثار پیشین
۸	۰-۲ مقدمه
۸	۱-۲ پیشینه مطالعات انجام شده بر روی وجه و افعال وجهی
۹	۱-۱-۲ پیشینه مطالعات انجام شده بر روی زبان های اروپایی
۱۵	۲-۱-۲ پیشینه مطالعات انجام شده بر روی زبان فارسی
۲۲	۲-۲ بررسی دیدگاه پالمر پیرامون وجه و افعال وجهی
۲۳	۱-۲-۲ تعریف وجه
۳۱	۲-۲-۲ وجه برداشتی
۳۹	۳-۲-۲ وجه درخواستی
۴۵	۴-۲-۲ وجه توانمندی
۵۳	۵-۲-۲ ویژگی های نحوی انواع وجه

۶۳	فصل سه : طبقه بندی با افعال فارسی
۶۳	۰-۳ مقدمه
۶۳	۱-۳ مباحث مطرح در مورد طبقه بندی افعال زبان انگلیسی
۷۰	۲-۳ افعال غیرواژگانی فارسی
۷۱	۱-۲-۳ مرور آثار پیشین
۸۸	۲-۲-۳ تعیین افعال غیرواژگانی زبان فارسی
۱۱۶	فصل چهار : افعال وجهی در فارسی امروز
۱۱۶	۰-۴ مقدمه
۱۱۶	۱-۴ بایستن
۱۱۶	۱-۱-۴ ویژگی های خاص
۱۲۰	۲-۱-۴ وجه برداشتی
۱۳۵	۳-۱-۴ وجه درخواستی
۱۴۵	۴-۱-۴ وجه توانمندی
۱۵۶	۲-۴ شدن
۱۵۶	۱-۲-۴ ویژگی های خاص
۱۵۹	۲-۲-۴ وجه برداشتی
۱۶۷	۳-۲-۴ وجه درخواستی
۱۷۴	۴-۲-۴ وجه توانمندی
۱۸۳	۳-۴ توانستن
۱۸۳	۱-۳-۳ ویژگی های خاص
۱۸۹	۲-۳-۴ وجه برداشتی

۱۹۷	۳-۳-۴ وجه درخواستی
۲۰۳	۴-۳-۴ وجه توانمندی
۲۱۸	۴-۴ نتیجه
۲۲۲	فصل پنج : نتایج پژوهش و ارائه پیشنهادهایی برای مطالعات آینده
۲۲۲	۰-۵ خلاصه مطلب و نتایج حاصل
۲۲۵	۱-۵ پیشنهادهایی برای مطالعات آینده
۲۲۷	کتابنامه
۲۳۰	منابع نمونه‌گیری
۲۳۱	واژه‌نامه فارسی به انگلیسی
۲۳۵	واژه‌نامه انگلیسی به فارسی

فصل یک

مقدمه

۱-۰ طرح موضوع

وجه (modality) مقوله‌ای است نحوی - معنایی که نظر و دیدگاه گوینده را به محتوای آن چه که می‌گوید نشان می‌دهد. زبان به طرق مختلف می‌تواند محتوای یک جمله را برحسب میزان تعهد گوینده به صحت آن و یا نوع درخواست او برای وقوع کنش مطرح در آن نشان‌دار کند. به عنوان مثال جملات زیر را در نظر می‌گیریم:

(۱) علی به شیراز رفته است.

(۲) علی می‌تواند به شیراز رفته باشد.

(۳) علی باید به شیراز برود.

جمله (۱) را می‌توان از لحاظ وجه بی‌نشان (unmarked) دانست. در بیان این جمله گوینده به محتوای جمله یقین کامل دارد. در جمله (۲) با افزودن شدن فعل وجهی (modal verb) توانستن، عدم یقین گوینده به محتوای کلام القا شده است. در جمله (۳) فعل وجهی بایستن الزام وقوع کنش مورد نظر در جمله را بیان می‌کند.

در این جا لازم است به اجمال تفاوت دو اصطلاح mood و modality را که هر دو در فارسی "وجه" ترجمه شده‌اند، بیان کنیم و مشخص نمائیم که در این پژوهش کدامیک مورد بررسی است. در آثار موجود هیچ توافق و اتفاق نظری بر سر کاربرد این دو اصطلاح وجود ندارد اما به طور سنتی

mood آن جنبه از وجه دانسته شده است که در ساختواژه فعل و از طریق صرف آن نمودار می‌شود و modality مفهوم عام‌تری دارد و نشان داده شدن وجه از راهایی غیر از صرف فعل واژگانی و از جمله استفاده از افعال وجهی را در بر می‌گیرد. در این پژوهش "وجه" معادل modality در نظر گرفته شده است و هر جا اشاره به mood لازم باشد از اصطلاح "وجه فعلی" استفاده خواهد شد.

افعال وجهی یکی از راههای بیان وجه هستند که در بعضی زبان‌ها، از جمله زبان فارسی از آن‌ها استفاده می‌شود. موضوع رساله حاضر بررسی نحوی - معنایی افعال وجهی در فارسی امروز بر پایه دیدگاه زبان‌شناس انگلیسی اف. آر. پالمر (F. R. Palmer) به وجه و افعال وجهی است که به طور خاص در کتاب ۱۹۸۶ وی و نیز دیگر آثار او (۱۹۷۴، ۱۹۷۹، ۱۹۹۴) انعکاس یافته است.

۱-۱ انگیزه و هدف

هر چند مطالعه پیرامون نحو زبان فارسی از مدت‌ها پیش آغاز گردیده، اما هنوز حوزه‌هایی در آن وجود دارد که از مطالعه علمی و زبان‌شناختی به دور مانده است و صرفاً در چارچوب دستورنویسی سنتی مورد مطالعه قرار گرفته است.

وجه و افعال وجهی را می‌توان از جمله این حوزه‌ها دانست. در دستورهای سنتی هر جا به وجه اشاره شده صرفاً جنبه ساختوازی فعل واژگانی مد نظر بوده - آن هم گاه بدون تفکیک از زمان دستوری (tense) و نمود (aspect) فعل - و به کاربرد افعال وجهی و حتی تمیز آن‌ها از سایر افعال فارسی عنایت چندانی نشده است، از این رو نیاز به بررسی‌های زبان‌شناختی در این زمینه کاملاً احساس می‌شود.

در پاسخ به این نیاز، بررسی افعال وجهی در زبان فارسی امروز هدف و اساس این پژوهش قرار گرفته است. نگارنده بر آن است تا پس از تعیین افعال وجهی در زبان فارسی امروز، نقش

معنایی هر یک را مشخص کند و وضعیت آن را در هم‌آیی با افعال واژگانی^۱ بررسی نماید و تعیین کند که هر یک از افعال وجهی در خدمت ایجاد کدامیک از انواع مختلف وجه یعنی برداشتی (epistemic)، درخواستی (deontic) و توانمندی (dynamic) قرار دارند.

۱-۲ داده‌های زبانی

از آن‌جا که افعال وجهی دارای معانی مختلفی هستند و در بافت‌های متفاوتی امکان ظهور پیدا می‌کنند، تنها رویکردی که در بررسی نحوی - معنایی آن‌ها می‌تواند کار آمد باشد مطالعه و بررسی دقیق مجموعه‌ای از شواهد کاربرد این افعال در زبان طبیعی است.

نگارنده بر این اعتقاد است که علت آن که تا کنون بررسی جامع و کاملی پیرامون این افعال و ساخت‌های نحوی که می‌توانند همراه آن‌ها بیابند صورت نگرفته و در هر اثر مواردی از کاربردهای این افعال از قلم افتاده است اتکاء صرف محققان به شم زبانی و یا به کارگیری شم زبانی در کنار داده‌های محدود بوده است. در رساله حاضر به منظور اجتناب از پیدایش این نقصان، سعی بر آن بوده است تا پژوهش حسی الامکان در سطحی گسترده بر پایه داده‌های زبان طبیعی صورت گیرد.

در راستای این هدف، ابتدا پیکره‌ای از شواهد مربوط به کاربرد این افعال فراهم آمد. در این پیکره چهار هزار نمونه از کاربرد این افعال در قالب چهار هزار جمله انعکاس یافته است. شواهد موجود در این پیکره از سه منبع گردآوری شدند:

۱) از طریق جستجو در پایگاه داده‌های زبان فارسی موجود در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. در این پایگاه متون پیوسته داستانی و غیرداستانی مربوط به فارسی امروز در درون یک سیستم اطلاعات کامپیوتری گردآوری شده است. صورت‌های مختلف صرفی افعال

۱- در این رساله اصطلاح فعل واژگانی در مفهوم main verb و به جای اصطلاح رایج فعل اصلی به کار رفته است تا بتوان در قیاس با آن اصطلاح فعل غیرواژگانی را به عنوان اصطلاحی پوششی برای مجموعه افعال کمکی و افعال وجهی معرفی کرد (رک به فصل سوم).

وجهی در چهل و چهار متن این پایگاه که مجموعاً بیش از یک و نیم میلیون واژه را تشکیل می‌داد جستجو شد و هر یک از موارد کاربرد این افعال در یک سطر با چند واژه قبل و چند واژه بعد از آن‌ها که معرف بافت زبانی پیش و بعد از این افعال در جمله مورد نظر بود ذخیره گردید.

(۲) از طریق جستجو در دادگان فرهنگ فارسی آگه متعلق به انتشارات آگه. دادگان نام پایگاه داده‌هایی است شامل بیش از هشت میلیون واژه (در زمان جستجوی نگارنده) که به «نظور نگارش فرهنگ فارسی در انتشارات آگه ایجاد شده است. در این پایگاه اطلاعات کامپیوتری، تعداد زیادی از متون پیوسته داستانی و غیرداستانی از منابع مختلفی چون کتاب‌های تألیفی، کتاب‌های ترجمه شده، نشریات ادواری، روزنامه‌ها و غیره که همگی متعلق به فارسی امروز هستند جمع‌آوری شده است. برخی از صورت‌های صرفی افعال وجهی در این پایگاه مورد جستجو قرار گرفت.

استفاده از امکانات کامپیوتری در دو پایگاه داده (۱) و (۲) دستیابی سریع به بسیاری از کاربردهای افعال وجهی در بافت‌های زبانی طبیعی را ممکن ساخت.

(۳) هر دو پایگاه (۱) و (۲) علی‌رغم برخورداری از امکانات گسترده، نقیصی مشترک دارند و آن این است که گونه محاوره‌ای زبان به اندازه کافی در آن‌ها وارد نشده است. در مطالعه افعال وجهی این نقیصه به شکل یک مشکل جدی در می‌آید زیرا برخی از کاربردهای این افعال خاص محاوره است و یا دست کم بیشتر در این گونه زبانی دیده می‌شود. نگارنده برای جبران این خلاء، حدود ده فیلم‌نامه منتشره فارسی و چند کتاب را که از نظر کاربرد این گونه زبانی غنی بودند به طور دستی مورد جستجو قرار داد و کلیه موارد کاربرد افعال وجهی در آن‌ها را یادداشت و به پیکره زبانی مورد بررسی افزود.

در این رساله هر جا جمله‌ای مأخوذ از منبع (۱) باشد، پس از آن پرانتزی با الگوی زیر

آمده است:

(پ د، نام اثر، نام مؤلف یا مترجم: سال انتشار)

در این پرانتز، «پ د» صورت مخفف «پایگاه داده‌های زبان فارسی» است.

در مواردی که جمله ، مأخوذ از منبع (۲) باشد ، پس از آن در داخل پرانتز (دادگان انتشارات آگه) ذکر شده است . علت آن که در مورد این جملات نام اثر ، نام مؤلف و غیره ذکر نشده این است که نگارنده به هنگام جستجو در این پایگاه ترجیح داد از امکان الفبایی شدن کلیه موارد فعل وجهی مورد جستجو برحسب واژه بعد از آن استفاده نماید و در این حالت تمامی جملات حاوی آن فعل بدون تفکیک اثر و مؤلف به دنبال هم قرار می گرفتند .

چنانچه جمله مورد استناد از منبع (۳) گرفته شده باشد ، به شیوه متعارف ارجاع داخل متن ، نام مؤلف ، سال انتشار و شماره صفحه در داخل پرانتز مقابل آن آورده شده است . مجموعه داده‌های گردآوری شده از سه منبع فوق پیکره زبانی این تحقیق را تشکیل می دهند . استفاده از این پیکره از بسیاری جهات در انجام این پژوهش ارزشمند بود که به دو مورد آن در زیر اشاره می شود :

- (۱) بسیاری از مثال‌های ذکر شده در این رساله برگرفته از این پیکره هستند . تنها در موارد معدودی از مثال‌های ساختگی استفاده شده است . این امر کاربرد شم زبانی را به حداقل می‌رساند و به پژوهش شکلی معتبرتر و به نتایج به دست آمده صورتی قابل استنادتر می‌بخشد .
- (۲) در بسیاری از موارد ، بررسی پیکره زبانی کاربردهایی از افعال وجهی را نمایان ساخت که در غیر این صورت از قلم می‌افتادند ، نظیر آن چه که در مطالعات پیشین رخ داده بود .

۱-۳ محدودیت‌های پایان نامه

پایان‌نامه حاضر دارای محدودیت‌هایی است که به اجمال به آن‌ها اشاره می‌شود :

- (۱) این پایان‌نامه ماهیتی توصیفی دارد و یک بررسی همزمانی است . از این رو وضعیت افعال وجهی در دوران‌های گذشته زبان فارسی و تحولات انجام شده در آن‌ها از حیثه بررسی آن خارج است .

۲) در این پایان‌نامه به مفهوم معناشناختی وجه پرداخته خواهد شد ، اما فقط در آن حد که توسط افعال وجهی زبان فارسی نشان داده می‌شود . به عبارت دیگر به وجه در مفهوم کلی و نیز دیگر ابزار صوری و غیرصوری بیان وجه در زبان فارسی پرداخته نمی‌شود .

۳) در این پایان‌نامه بررسی‌های به عمل آمده و نتایج حاصل از آن‌ها تا حد زیادی بر پایه شواهد موجود در پیکره زبانی مورد بررسی قرار دارد . از این رو نگارنده مدعی آن نیست که کاربردها و مفاهیم ذکر شده در این پایان‌نامه تمامی کاربردها و مفاهیم افعال وجهی زبان فارسی را تحت پوشش قرار می‌دهد . اما گستره و تنوع پیکره زبانی این تحقیق ، این امید را بوجود می‌آورد که موارد کاربردی و مفاهیم از قلم افتاده در آن حداقل ممکن باشد .

۴) اگر چه تحقیق حاضر بر پایه پیکره‌ای زبانی صورت گرفته اما مطالعه‌ای متنی (textual) نیست ، به این معنا که بررسی کاربرد افعال وجهی در گونه‌های سبکی مختلف موجود در پیکره و نیز ارائه اطلاعات آماری پیرامون میزان کاربرد آن‌ها مورد نظر نبوده است . هر چند گاه در مواردی به اختلاف بسامد وقوع صورت‌های صرفی مختلف یک فعل وجهی اشاراتی شده است .

۱-۴ ساختار پایان‌نامه

پایان‌نامه حاضر علاوه بر این فصل که مقدمه و فصل اول آن است مشتمل بر چهار فصل دیگر است . فصل دوم مروری بر آثار پیشین است . این فصل به دو بخش تقسیم می‌شود . در بخش اول نظرات ارائه شده و پژوهش‌های انجام شده پیرامون وجه و افعال وجهی به اجمال معرفی می‌گردد . بخش دوم این فصل به طرح دیدگاه و نقطه‌نظرهای پالمر پیرامون وجه و افعال وجهی اختصاص یافته است که چارچوب نظری این پایان‌نامه را نیز تشکیل می‌دهد .

در فصل سوم به طبقه‌بندی افعال فارسی پرداخته می‌شود . هدف از گنجاندن این فصل در این رساله بیان وضعیت افعال وجهی فارسی در آثار موجود ، نشان دادن اختلاف نظرهای زیادی که بر سر تعیین این افعال وجود دارد و در نهایت یافتن ملاک‌هایی عمدتاً صوری برای تعیین

آن‌هاست. حاصل این فصل تعیین سه فعل بایستن، توانستن و شدن به عنوان فعل‌های وجهی زبان فارسی است.

در فصل چهارم افعال وجهی در فارسی/امروز به لحاظ نحوی و معنایی در چارچوب نظری مورد نظر بررسی شده است.

فصل پنجم نتایج به دست آمده از این پژوهش و پیشنهادهایی برای مطالعات بعدی را در بر می‌گیرد.

فصل دو

مرور آثار پیشین

۲-۰ مقدمه

در این فصل پیشینه پژوهش بر روی وجه و افعال وجهی به اختصار بیان خواهد شد. در بخش اول این فصل هدف معرفی و بررسی مطالعات انجام شده پیرامون زبان‌های اروپایی به طور عام و زبان فارسی به طور خاص است. بخش دوم این فصل به معرفی آراء و نظرات پالمر پیرامون وجه و افعال وجهی اختصاص یافته است که خود چارچوب نظری این رساله را نیز تشکیل می‌دهد.

۲-۱ پیشینه مطالعات انجام شده بر روی وجه و افعال وجهی

این بخش خود به دو بخش مجزا تقسیم می‌شود. بخش اول آن به پیشینه مطالعات انجام شده بر روی زبان‌های اروپایی و بخش دوم به پیشینه مطالعات انجام شده بر روی زبان فارسی اختصاص دارد.

۱-۱-۲ پیشینه مطالعات انجام شده بر روی زبان‌های اروپایی

در این بخش به معرفی برخی از مهمترین آثار موجود در زمینه وجه و افعال وجهی که در آن‌ها به کار بر روی زبان‌های اروپایی پرداخته شده می‌پردازیم.

۱-۱-۱-۲ یسپرسن (۱۹۲۴)

نظریه یسپرسن (Jespersen) درباره وجه یکی از نخستین نظرات جالب و شایان ذکر در این زمینه است. او برای وجه - که از سوی او به جای mood, modality نامیده می‌شده - بیست زیرطبقه در نظر گرفته است. وی در مورد این وجوه چنین می‌گوید:

” این وجوه دیدگاه‌های مشخص گوینده را در مورد محتوای جمله نشان می‌دهند. البته در بعضی موارد، انتخاب وجه فقط توسط گوینده صورت نمی‌گیرد و ویژگی‌های خود بند در جمله و ارتباط آن با بندهای پایه هم در این دیگر انتخاب مؤثر است.“ (ص ۳۱۳)

نکته این است که ”وجه“ از دید یسپرسن فقط همان تیزی است که توسط پالمر و بالطبع در رساله حاضر ”وجه فعلی“ نامیده می‌شود (رک به ۲-۲-۱-۴). نقل قول زیر این مطلب را منعکس می‌کند:

” [...] ما فقط زمانی از ”وجه“ سخن به میان می‌آوریم که رویکرد ذهنی، در قالب فعل [جمله] نشان داده شود. لذا وجه، مقوله‌ای نحوی است و در گروه مقولات مفهومی جای ندارد“ (همان جا).

یسپرسن وجوه مورد نظر خود را به دو گروه عمده تقسیم می‌کند، یکی گروه ”و“ در بردارنده عنصر اراده (containing an element of will) دیگری گروه ”فاقد عنصر اراده“ (containing no element of will). گروه اول شامل وجوه ناگزیری (compulsive)، اجباری (obligative)، توصیه‌ای (advisory)، قولی (promisive)، اجازه‌ای (permissive) و غیره است و گروه دوم وجوه بیانی

(assertive) ، فرضی (presumptive) ، تردیدی (dubitative) ، بالقوه‌ای (potential) ، الزامی (necessitative) و غیره را شامل می‌شود.

تقسیم‌بندی‌های فرعی یسپرسن از اهمیت نظری زیادی برخوردار نبوده و از سوی محققین بعدی مورد استفاده قرار نگرفته است ، اما آن چه در این میان از اهمیت بالایی برخوردار است تمایزی است کلی که وی بین دو نوع وجه^۲ در بردارنده عنصر اراده^۳ و^۴ فاقد عنصر اراده^۵ قائل شده است. این تمایز را می‌توان مشابه تمایز دو نوع وجه درخواستی و برداشتی دانست. تمامی زیر تقسیمات نوع^۶ در بردارنده عنصر اراده^۷ همان است که در آثار برخی محققین تحت عنوان وجه درخواستی مورد مطالعه قرار می‌گیرد و اکثر زیرتقسیمات نوع^۸ فاقد عنصر اراده^۹ در این آثار زیر عنوان وجه برداشتی بررسی شده است (همان ماخذ : ۳۲۱ - ۳۲۰).

نکته مهم دیگری که از آراء یسپرسن استنباط می‌شود آن است که وی آن چه را که می‌تواند تحت عنوان وجه توانمندی و جدای از دو وجه درخواستی و برداشتی مورد بررسی قرار گیرد یعنی توانایی نهاد جمله در انجام یک کنش ، تحت نام وجه^{۱۰} بالقوه‌ای^{۱۱} و در زیرتقسیمات نوع فاقد عنصر اراده آورده است. دلیل فاقد عنصر اراده دانستن یک کنش از نظر نگارنده این سطور نامعلوم است.

۲-۱-۱-۲ فون رایت (۱۹۵۱)

پیشینه مطالعه وجه از نقطه نظر منطق به فون رایت (von Wright) بر می‌گردد . وی بین چهار نوع وجه که او با نام mode به آن اشاره می‌کند - تمایز قائل می‌شود . این چهار نوع عبارتند از :

” وجوه منطقی [alethic modes] ، یا وجوه مربوط به حقیقت

وجوه برداشتی [epistemic modes] ، یا وجوه مربوط به دانش

وجوه درخواستی [deontic modes] ، یا وجوه مربوط به اجبار

وجوه وجودی [existential modes] ، یا وجوه مربوط به هستی “

ارائه می‌کند بسیار جالب است. وی علاوه بر وجوه منطقی، برداشتی و درخواستی، به وجود وجوه زمانی (temporal)، احساسی (boulomaic)، ارزشی (evaluative) و علی (causal) نیز قائل است و سه نوع وجه شرطی (conditional) را نیز معرفی می‌کند.

پالمر در معرفی و نقد دیدگاه رشر و انواع وجه معرفی شده از سوی او چنین

می‌نویسد:

”وجه زمانی“ (مثل ’همیشه / اکثراً‘ / بیشتر چنین است که P^2 ، دیگر در حوزه کار ما قرار ندارد. فلاسفه زیادی تلاش کرده‌اند که زمان دستوری را نوعی وجه بدانند (مثل لایسنز ۱۹۷۷: ۲۳ - ۸۰۹). اما اکثر زبان‌ها زمان دستوری را از وجه جدا می‌کنند و آن را به عنوان یک مقوله رده شناختی جداگانه بررسی می‌کنند [...].

وجه احساسی“ به صورت ’این امید / نگرانی / تاسف / تمایل وجود دارد (یا x : امیدوار است / نگران است / متاسف است / مایل است) که p نشان داده شده است [...].

وجه ارزشی“ به صورت: ’خوب است / عالی است / بد است که p ، و وجه علی“ به صورت ’قضایا باعث به وجود آمدن / ممانعت از پیدایش (یا صرفاً جلوگیری از) p می‌شوند‘ نشان داده می‌شود. هیچ یک از این دو نمی‌تواند به روشنی یک وجه زبان به حساب آید، چرا که آن‌ها به گفته رشر به حالات واقعی اشاره می‌کنند که ”می‌تواند درست یا نادرست باشد [...]“

(۱۲-۱۳:۱۹۸۶)

^۲ - P صورت اختصاری proposition یا همان گزاره است.

ارائه می‌کند بسیار جالب است. وی علاوه بر وجوه منطقی، برداشتی و درخواستی، به وجود وجوه زمانی (temporal)، احساسی (boulomaic)، ارزشی (evaluative) و علی (causal) نیز قائل است و سه نوع وجه شرطی (conditional) را نیز معرفی می‌کند.

پالمر در معرفی و نقد دیدگاه رشر و انواع وجه معرفی شده از سوی او چنین

می‌نویسد:

”وجه زمانی“ (مثل ’همیشه / اکثراً‘ / بیشتر چنین است که P^2 ، دیگر در حوزه کار ما قرار ندارد. فلاسفه زیادی تلاش کرده‌اند که زمان دستوری را نوعی وجه بدانند (مثل لایسنز ۱۹۷۷: ۲۳ - ۸۰۹). اما اکثر زبان‌ها زمان دستوری را از وجه جدا می‌کنند و آن را به عنوان یک مقوله رده شناختی جداگانه بررسی می‌کنند [...].

وجه احساسی“ به صورت ’این امید / نگرانی / تاسف / تمایل وجود دارد (یا x : امیدوار است / نگران است / متاسف است / مایل است) که p نشان داده شده است [...].

وجه ارزشی“ به صورت: ’خوب است‘ / عالی است / بد است که p و وجه علی“ به صورت ’قضایا باعث به وجود آمدن / ممانعت از پیدایش (یا صرفاً جلوگیری از) p می‌شوند‘ نشان داده می‌شود. هیچ یک از این دو نمی‌تواند به روشنی یک وجه زبان به حساب آید، چرا که آن‌ها به گفته رشر به حالات واقعی اشاره می‌کنند که ”می‌تواند درست یا نادرست باشد [...]“

(۱۲-۱۳:۱۹۸۶)

به اعتقاد لاینز (Lyons) مقولات نحوی نظیر نمود، وجه فعلی، زمان دستوری، شمار (number) و معرفه‌گی (definiteness) را نباید به مثابه مقولات واژگانی مانند اسم و فعل سازه‌های جمله به حساب آورد.

لاینز وجه را در رابطه با طبقه بی‌نشانی از جملات تعریف می‌کند که بیان صرف حقیقت هستند و نظر گوینده در رابطه با آن چه که می‌گوید در آن‌ها منعکس نشده است. به گفته وی جملات ساده خبری از این نوع غیروجهی (non-modal) هستند و یا به عبارت دیگر از نقطه نظر وجه بی‌نشان می‌باشند (۱۹۶۸: ۳۰۷).

لاینز وجه را انعکاس نظر و دیدگاه گوینده در جمله می‌داند (۱۹۷۷: ۴۲۵) و به وجود سه میزان (scale) برای آن قائل است: میزان مربوط به آرزو (wish) و قصد (intention)، میزان مربوط به لزوم (necessity) و اجبار (obligation) و میزان مربوط به قطعیت (certainty) و امکان (possibility). اگر چه لاینز برای میزان اول مثالی از زبان لاتین و برای دو میزان دیگر مثال‌هایی از زبان انگلیسی می‌آورد اما هیچ شاهدهی مبنی بر این که این سه میزان در یک زبان شناخته شده به لحاظ دستوری نشان‌دار و بالطبع از هم متمایز باشند ارائه نکرده است (۱۹۶۸: ۳۰۸).

دو میزان آخر همان‌هایی هستند که فون رایت آن‌ها را وجوه درخواستی و برداشتی نامیده بود.

لاینز در کتاب ۱۹۷۷ خود بر ایجاد تمایز بین دو اصطلاح mood و modality که در آثار موجود بدون آن که تعریف مشخصی از آن‌ها ارائه شده باشد به کار رفته‌اند پافشاری می‌کند و mood را یک مقوله اساساً نحوی می‌داند (ص ۸۴۸).

وی نظریه کنش‌های گفتاری (speech act theory) آستین (Austin) را که بعدها توسط سرل تکمیل شد، چارچوب کلی مباحث وجه می‌داند (۱۹۷۷: ۷۲۵).

نظریه کنش‌های گفتاری که توسط آستین در سال ۱۹۶۲ بیان شده بود بعدها توسط سرل (Searle) تکمیل شد (۱۹۷۹: ۲۹-۱) و نتایج آن در اثر دیگری خلاصه گردید (۱۹۸۳: ۱۶۶). سرل در این اثر به پنج گروه بنیادی از جملات کنشی اشاره می‌کند:

” بیانی (assertives): وقتی به مخاطبینمان (راست یا دروغ) خبری می‌دهیم

رهنمودی (directives): وقتی مخاطبینمان را وادار به انجام کاری می‌کنیم

تعهدی (commissives): وقتی متعهد می‌شویم که کاری را انجام دهیم

اظهاری (declarations): وقتی با گفته‌های خود تغییراتی در جهان به وجود می‌آوریم

ابرازی (expressives): وقتی احساسات و عقایدمان را ابراز می‌کنیم “

(همان جا)

نظریه کنش‌های گفتاری می‌تواند چارچوب نظری مناسبی برای بررسی معنایی وجوه باشد چرا که کنش‌های گفتاری هم مشخصاً به رابطه میان گوینده و آنچه که می‌گوید مربوط می‌شوند.

پیرامون ارتباط انواع جملات کنشی و وجوه مختلف، می‌توان گفت که مطابق تعریف، جملات بیانی تا حدودی به وجه برداشتی مرتبط هستند چرا که در آنها نیز میزان تعهد گوینده در قبال صحت و سقم آنچه که می‌گوید منعکس است. ارتباط جملات رهنمودی به وجه درخواستی از این هم واضح‌تر است، چون در هر دو گوینده از مخاطب می‌خواهد که کنشی را انجام دهد.

جملات نوع تعهدی از سوی پالمر در کنار رهنمودها تشکیل دهنده وجه درخواستی دانسته شده‌اند (رک به ۲-۲-۳-۱). ظاهراً در چارچوب‌های کنونی بررسی وجه، جایی برای جملات نوع ابرازی و اظهاری وجود ندارد.